

VIRŠELIS KAIP PARATEKSTAS: MARTINO LUTHERIO BIBLIA GERMANICOLATINA LIETUVOS NACIONALINĖJE MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKOJE*

Milda Kvizikevičiūtė

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
Gedimino pr. 54, LT-01110 Vilnius, Lietuva
El. paštas milda.kvizikeviciute@lnb.lt

Santrauka. *Straipsnyje analizuojamas Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomos 1565 m. Martino Lutherio Biblia Germanicolatina viršelis. 1565 m. Saksonijos elektoriaus Augusto (1526–1586) užsakymu Vitenberge dvidešimčia tomų buvo išspausdinta M. Lutherio išversta Biblija lotynų ir vokiečių kalbomis. Biblia Germanicolatina vėliau įvairiais rinkiniais pateko į Europos bibliotekas. Straipsnyje šios Biblijos įrišas tiriamas per parateksto teorijos priegį. Pirmą kartą parateksto sąvoką knygotyroje 1987 m. pavartojo prancūzų literatūros teoretikas Gérard’as Genette’as. Šia sąvoka mokslininkas apibūdino objektus bei subjektus, esančius aplink tekstą, kurie yra susiję su teksto išdėstymu, šriftu, viršeliais ar net knygų reklama. Pasitelkus proveniencinį metodą, straipsnyje yra analizuojamas M. Lutherio Biblia Germanicolatina įrišas, jame vaizduojamos detalės, leidžiančios nustatyti įrišo kilmę bei viso rinkinio buvusių savininkus. Tyrimo duomenimis, kol kas yra žinomi 5 iš 20 rinkinio tomų, manoma, kad rinkinio knygos buvo įrištos skirtingu metu, o pats rinkinys galimai*

* Paskelbus straipsnį buvo pastebėta dalykinė klaida, kuri jau yra ištaisyta šiame elektroniniame straipsnio variante.

sudarytas vėliau. Tyrimo metu pavyko nustatyti Vitenbergo knygrišį, kurio dirbtuvėms 1564 m. buvo sukurta plokštelė įspaudui.

Reikšminiai žodžiai: *Biblija, Biblia Germanicolatina, paratekstas, įrišas, viršelis, Martinas Lutheris, Philippas Melanchthonas, Nicolaus Mülleris.*

The Book Cover as a Paratext: *Biblia Germanicolatina* in the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania

Abstract. *The book cover of *Biblia Germanicolatina* (1565), which is held at the Rare Books and Manuscripts Unit of the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, is analysed in this paper. This Bible was printed in a 20-volume collection in Wittenberg on request of August the Elect of Saxony (1526–1586). It was printed in the Latin and German languages. This Bible later became a part of various European libraries. *Biblia Germanicolatina* is analysed in the light of the paratext theory, which as a book history term is first used by French literary theorist Gerard Genette (1987). Genette used this term to describe objects and subjects surrounding the text: text spacing, lettering, book covers and even book advertisements. The analysis is performed using the provenance method, which leads to discovering the origins of the book's binding and its primary sources. As of right now, five out of the 20 volumes from the collection are known to be held in Lithuanian memory institutions. As a result of this research, we were able to identify the bookbinder from Wittenberg who ordered the plate for tooling in 1564.*

Keywords: *16th century book, Bible, book binding, Martin Luther, Philipp Melanchthon, Nicolaus Muller.*

ĮVADAS

Šio straipsnio inspiracija tapo Italijos inkunabulistikos tyrėjo Marco Palmos vizitas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (toliau – Nacionalinė biblioteka), kurio metu buvo aptariami inkunabulų proveniencijų tyrimai, jų problematika ir ateities perspektyvos. Mokslininkas atkreipė dėmesį, jog visas tekstas, kuris yra įrašytas knygoje – spausdintas popieriuje, įspaustas odos viršelyje ar įrašytas ranka – yra vienodai svarbus. Tai tarsi raktas, leidžiantis išanalizuoti knygos ar knygų grupės istoriją. Tiesa, mokslininkas sutinka, kad ne visada pavyksta atpažinti užkoduotas santrumpas ar netgi pastebėti skirtingų asmenų, prisidėjusių prie knygos leidybos, paliktus ženklus, tačiau tai neturėtų tyrėjui užkirsti kelio, siekiant kaip įmanoma visapusiškiau pažvelgti į knygą kaip sociokultūrinį objektą.

Ši diskusija atvėrė duris straipsnyje analizuojamos knygos, saugomos Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje, tyrimui, taikant XX a. 9 dešimtmetyje sukurtą parateksto teoriją. Pirmą kartą 1987 m. parateksto sąvoką knygotyroje pavartojo prancūzų literatūros teoretikas Gérard'as Genette'as (1930–2018). Šiuo terminu mokslininkas apibūdino visus šalia vadinamojo pagrindinio teksto esančius objektus bei subjektus, prezentuojančius knygą skaitytojui – viršelius, antraštes, įžangą, išvadą, interviu su autoriumi, reklamą ar netgi knygos popierių, formatą ir spaudos šriftą¹. Visi šie elementai, anot autoriaus, gali būti tiriami kaip pagrindinis tekstas, nepaisant to, jie vis dar neretai paliekami nuošalėje kaip ne pirmos svarbos tyrimo objektai, tik papildantys pagrindinį tekstą.

Anot G. Genette'o, priešdėlis „para-“ (gr. *para* – prie, šalia, nuo) gali būti siek tiek klaidinantis, tarsi sumenkinantis „ribinių“ knygos komponentų svarbą. Iš tiesų, tai tik nurodo, jog jų reikšmė nėra iš anksto apibrėžta: skirtingoms bendruomenėms, skirtingu laikotarpiu gali būti nevienodai svarbi². Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodyne G. Genette'o parateksto sąvoka yra apibūdinama kaip „visi ribiniai teksto elementai“³. Iš esmės tai tarsi galėtų būti lietuviškas sąvokos atitikmuo, tačiau šio žodžių junginio vartojimas, žvelgiant iš knygotyros perspektyvos, stokoja integralumo, kurį suponuoja G. Genette'o teorija, teigianti, kad tekstas ir kiti knygos elementai yra lygiaverčiai knygos istorijos dalyviai. Kompleksiškam tyrimui yra svarbus teksto ir parateksto santykis, šių skirtingų elementų dermės ir individualios reikšmės suvokimas leidžia pažvelgti į knygos istoriją kiek platesniu ir universalesniu kampu. Lietuvos knygotyroje bandoma vartoti „prieknyginės medžiagos“ sąvoka, taip aktualizuojant įvairius knygoje randamus objektus. Iš dalies ji atitinka parateksto terminą, tačiau labiau sutelkta į knygos daiktiškumą⁴. Todėl siūlome vartoti tarptautinį parateksto terminą, kuris knygos nedalija į tekstą ir jį supančius ribinius elementus, o veikiau palieka laisvę tyrėjui nuspręsti, kas yra analizuojamo objekto dominuojantis tekstas konkrečiau tyrimo atveju.

Literatūroje esama nemažai tyrimų, kuriuose analizuojama įrišimo technika, rūšys, konkrečios vietovės įrišų specifika etc. Tačiau tai bene rečiausiai ana-

- 1 GENETTE, Gérard; MACLEAN, Marie. Introduction to paratext. *New Literary History*, Spring, 1991, vol. 22, no. 2, p. 263.
- 2 BROOKEY, Robert; GRAY, Jonathan. „Not merely para“: continuing steps in paratextual research. *Critical studies in media communication*, 2017, vol. 34, no. 2, p. 101.
- 3 Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas. Internetinė prieiga: <<http://www.avantekstas.ff.vu.lt/lt/paratekstas#>>.
- 4 KAUNAS, Domas. Knygos istorijos šaltiniai. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 39.

lizuojami knygos elementai per parateksto teoriją, nepaisant to, kad viršelių, įrišų tyrimai gali suteikti informacijos ne tik apie materialią knygos dalį (pvz., medžiagas, kuriomis buvo įrišta knyga), bet ir nematerialius knygos kultūros ir istorijos procesus. Nors parateksto prieiga leidžia didelės apimties kiekybine ir kokybine prasmėmis tyrimus įvertinti taikant plačias laiko ar geografijos ribas, šiame straipsnyje dėmesys sutelkiamas į vienos knygos – 1565 m. išleistos Martino Lutherio *Biblia Germanicolatina* – įrišą.

Saksonijos elektoriaus Augusto (1526–1586) užsakymu 1565 m. Vitenberge dvidešimčia tomų buvo išspausdintas M. Lutherio Biblijos vertimas į vokiečių kalbą su lygiagrečiu lotynišku Vulgatos variantu⁵. Leidinių sudarė vokiečių teologai liuteronai Paulius Eberas (1511–1569) ir Georgas Maioras (1502–1574). P. Eberas redagavo Senojo Testamento tekstus, o G. Maioras – Naująjį Testamentą. Tai reikšmingas raštijos paminklas, XVI a. Vakarų Europos protestantiškos kultūros ir konfesinės konkurencijos liudijimas. Saksonijos elektorius Augustas šį rinkinį su savo atvaizdu kiekvieno tomo frontispise, sukurtu vokiečių dailininko Luco Cranacho Jaunesniojo (1515–1586), dovanavo valdovams kaip savo draugystės įrodymą⁶. Asmeninį Saksonijos elektoriaus *Biblia Germanicolatina* rinkinį įrišo Vitenbergo meistras Jakobas Krause (1526/27–1585), galima daryti prielaidą, kad ir kitus dovanojamus rinkinius įrišo tas pats meistras. Matyt, pagal to meto tradiciją Saksonijos elektorius pasiėmė tik dalį tiražo, kitas knygas leidėjas turėjo galimybę parduoti. Todėl šios laidos egzempliorių esama įvairiose Europos bibliotekose.

Pirmoji *Biblia Germanicolatina* laida išėjo 1565 m. Johanno Schwertelio (1500–1581) spaustuvėje Vitenberge. Reikia pabrėžti, kad dėl šios laidos tomų ir dalių skirstymas yra probleminis. Yra bent dvi versijos, kaip buvo atspausdintas visas rinkinys. Kai kurios Senojo Testamento knygos (*Ezechiel Propheta*, *Daniel Propheta*, *Prophetæ Minores XII*) buvo išleistos ir kaip atskiri tomai su atskiru antraštiniu lapu, paginacija ir signatūromis, ir kaip vienas tomas (*Profetae Omnes*). Dažniausiai rinkinį sudarydavo apie 10 fizinių knygų. Antrąją laidą beveik po dešimtmečio – 1574 m. išleido kitas Vitenbergo leidėjas Johannas Krafftas (1510?–1578). Teksto išdėstymo prasme didelio skirtumo nėra, bet atrodo, kad 1574 m. buvo tik vienas laidos variantas. Abiejose laidose išliko tos pačios iliustracijos. Daugiausia pasikeitimų matoma puslapių puošyboje: skiriasi inicialinės raidės, vinjetės, iliustracijų apvadai. Nėra žino-

5 LUTHER, Martinus. *Biblia germanicolatina*. Wittenberg, 1565.

6 Elektroninė Dreseno bibliotekos paroda. Internetinė prieiga: <<http://www.loc.gov/exhibits/dres/dres1.html#obj52>>.

ma, ar šie leidėjai buvo susiję tarpusavyje, ar buvo bendradarbiauta, spausdinant antrąją rinkinio laidą.

Straipsnyje siekiama pristatyti Lietuvos atminties institucijose: Nacionalinėje bibliotekoje⁷ ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (toliau – LMAVB) Retų knygų skyriuje⁸, saugomų 1565 m. išleistų *Biblia Germanicolatina* tomų įrišą ir jo specifiką. Apie šį įrišą lietuvių istoriografijoje jau užsiminė kultūros istorikas Edmundas Laucevičius, trumpai apibūdindamas puošybos elementus⁹. Autorius teigia, kad nei laikotarpio, nei vietos, kurioje buvo įrišta knyga, negalima nustatyti.

Todėl šio straipsnio tikslas yra ištirti ir pristatyti *Biblia Germanicolatina* buvusius savininkus bei atnaujinti E. Laucevičiaus pateiktus duomenis apie šio knygų rinkinio įrišimo vietovę ir knygrišį. Šiam tikslui pasiekti yra keliami keletas uždavinių: 1) identifikuoti buvusius knygos savininkus; 2) nustatyti rinkinio įrišo autorių ir laikotarpį. Straipsnyje naudojamas proveniencinis metodas, suteikiantis įrankius analizuoti knygų platinimo, knygų spaudos ir savininkystės problemas.

BIBLIA GERMANICOLATINA BUVĘ SAVININKAI

Dvikalbė Biblija buvo įrišta į kartono viršelius, aprauktus ruda oda. Tiesa, Nacionalinėje bibliotekoje saugomų keturių egzempliorių viršeliai (ir provenienciniai ženklai ant jų) nėra visiškai vienodi. Dviejų tomų (1) *Psalterium Davidis = Der Psalter Davids*; 2) *Apocrypha: hoc est, libri, qui caeteris Sacrae Scripturae partibus non aequales habentur, et tamen utiliter leguntur = Apocrypha: Das sind Bücher, so der Heiligen Schriff nicht gleich gehalten und doch nueßlich und gut zu lesen sind*) viršeliai apraukti tamsiai ruda oda su auksintais įspaudais, priekinio kietviršio viršuje įspausstos raidės *Alb[rechtus] Frid[richus] D[ux] Pruss[iae]* liudija knygos priklausomybę Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui Friedrichui (1553–

7 *Exodus = Das ander Buch Mose*, Witenberg, 1565 (Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNMMB RKRS R.XVI:C.181//76202), *Deuteronomium = Das fuenffte Buch Mose*, Witenberg, 1565 (LNMMB RKRS R.XVI:C.181//76202), *Psalterium Davidis = Der Psalter Davids*, Witenberg, 1565 (LNMMB RKRS R.XVI:C.181//75068), *Apocrypha: hoc est, libri, qui caeteris Sacrae Scripturae partibus non aequales habentur, et tamen utiliter leguntur = Apocrypha: Das sind Bücher, so der Heiligen Schriff nicht gleich gehalten und doch nueßlich und gut zu lesen sind*, Witenberg, 1565 (LNMMB RKRS R.XVI:C.181//76217).

8 *Libri Salomonis. Liber proverbiorum, quem Hebraei misle appellant = Die Sprüche Salomo*, Witenberg, 1565 (LMAVB RSS V1-357).

9 LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*. Vilnius, 1976, p. 99.

1618). Taip pat įrištas ir LMAVB saugomas egzempliorius (*Libri Salomonis. Liber proverborum, quem Hebraei misle appellant = Die Sprüche Salomo*).

Kiti du tomai, saugomi Nacionalinėje bibliotekoje (1) *Exodus = Das ander Buch Mose*; 2) *Deuteronomium = Das fuenffte Buch Mose*), įrišti balta oda, puošti juodintais aklaisiais įspaudais. Jų priekinio kietviršio apatinėje dalyje išpaustos raidės skiriasi nuo anksčiau minėtų tomų abreviatūros. Nepaisant to, galimai tai to paties Prūsijos kunigaikščio monograma: A[*lbrechtus*] F[*ridrichus*] D[*ux*] P[*russiae*] M[*archio*]. B[*randenburg*]. Nors įrišai šiek tiek skiriasi, visi jie galimai buvo vieno rinkinio dalis. Tikėtina, kad knygos įrištos vieno asmens dirbtuvėse, tačiau skirtingu metu. Galbūt visas rinkinys buvo suformuotas per ilgesnį laiko tarpą, ypač turint omenyje, jog būta keletas tais pačiais metais išleisto rinkinio versijų.

Vėliau šios knygos priklausė Prūsijos karaliui Friedrichui Wilhelmui I (1688–1740): antraštiniame puslapyje išpaustas ovalus juodas antspaudas su monograma „FWR“ (*Fredericus Wilhelmus Rex*). Po jo mirties knygos turėjo patekti į Karaliaučiaus universiteto biblioteką. Įdomu, kad dalis knygų iš Friedricho Wilhelmo I bibliotekos atsidūrė vokiečių pedagogo, muzikos teoretiko Friedricho Augusto Gottholdo (1778–1858) bibliotekoje, kurioje buvo sukaupta apie 55 000 tomų¹⁰. Viršutiniame rinkinio tomų priešlapyje tamsiu rašalu išpaustas stačiakampis antspaudas „Gottholdsche Bibliothek“. Galimai Friedricho Wilhelmo I knygų būta kitose privačiose bibliotekose ir taip ši rinkinį galėjo įsigyti F. A. Gottholdas, kuris, kaip žinoma, tikslingai kaupė senuosius spaudinius. Po jo mirties 1858 m. testamentu 36 000 tomų pateko į Karaliaučiaus universiteto biblioteką¹¹, kurioje buvo didelė įvairių asmeninių bibliotekų sankaupa¹².

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui uždarius universitetą ir jo biblioteką, fondai buvo perskirti, apleisti. Knygos įvairiais būdais pateko į Vokietijos, Lenkijos, Lietuvos, Rusijos bibliotekas¹³. Istoriografijoje minima, kad po karo į Rytprūsčius vyko lietuvių mokslo ir kultūros darbuotojų ekspedicijos, kurių metu iš griuvėsių buvo gelbėjamos knygos. Vėliau radiniai buvo dalinami stam-

10 GOTTHOLD, Friedrich August. Beiträge zur Charakteristik des geistigen Lebens in der Provinz Preussen (Schluss). In *Preussische Provinzial – Blätter*, herausgegeben von Dr. A. Hagen, Professor, t. 11, Königsberg, 1857, p. 436.

11 KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos bibliotekos*. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1987, p. 73.

12 VAITKEVIČIŪTĖ, Viktorija. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus paleotipų rinkinys. *Knygotyra*, 2011, t. 56, p. 145.

13 VAITKEVIČIŪTĖ, Viktorija; ZEMKAJUTĖ, Agnė. How Provenance Marks from Lithuanian Incunabula are Contributing to Historical Narrative. In DONDI, Cristina (ed.). *Printing R-Evolution and Society 1450–1500 Fifty Years that Changed Europe*. Venezia, 2020, p. 453.

biausioms Lietuvos bibliotekoms, tarp jų ir Valstybinei centrinei bibliotekai Kaune bei LMA bibliotekai Vilniuje¹⁴. Manytina, kad tarp tų spaudinių galėjo būti ir *Biblia Germanicolatina*.

MARTINO LUTHERIO IR PHILIPPO MELANCHTHONO PORTRETAI – VITENBERGO MEISTRŲ DIRBTUVIŲ KŪRINYS

Tik vieno iš keturių Nacionalinėje bibliotekoje tomų įrišas yra su visiškai išlikusiais įspaudais ir restauruotas¹⁵, kiti trys yra prastos būklės: nusitrynę odiniai viršeliai, sunkiai matomos graviūros. Gana gerai išlikęs ir LMAVB saugomas egzempliorius. Kadangi įrišai yra stipriai nusidėvėję, sunku patikrinti visas detales, kurios leistų patvirtinti, jog tai tikrai vieno knygrišio darbas. Todėl toliau bus analizuojamas ir aprašomas tik geriausiai išlikęs *Psalterium Davidis* įrišas.

Puošti knygų viršelius svarbių asmenų portretais nebuvo reta praktika: tiek įsitvirtinę menininkai, tiek proveržio siekiantys dailininkai taikė skirtingas verslo strategijas, siekdami išgarsėti ir gauti pajamų – viena iš jų buvo portretų rengimas knygų spaudai¹⁶. Abu psalmyno kietviršius puošia dviejų Reformacijos veikėjų – Martino Lutherio (1483–1546) ir Philippo Melanchthono (1497–1560) – portretai. Abiejų asmenų portretai, kuriais remiantis sukurtos vario plokštelės viršelių puošybai, buvo Cranacho dirbtuvių, t. y. bene žymiausių ir daugiausiai protestantiškos produkcijos pagaminusių XVI a. meistrų, vaisius. Istoriografijoje nėra sutariama nei dėl konkrečios portretų autorystės, nei dėl atvaizdų sukūrimo datos. Manoma, kad paveikslus, pagal kuriuos vėliau sukurtos vario plokštelės, tarp 1550 m.¹⁷ ir 1561 m.¹⁸ nutapė Lucas Cranachas Vyresnysis (1472–1553) arba Lucas Cranachas Jaunesnysis (1515–1586).

14 MARCINKEVIČIUS, Juozas. Auf der Suche nach Archivalien und alten Drucken in Ostpreußen nach dem Zweiten Weltkrieg. In *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*. Axel E. Walter (Hg.). Köln: Böhlau, 2004, p. 480; MARCINKEVIČIUS, Juozas. Lituanikos paieškos Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte po Antrojo pasaulinio karo. Knygotyra, 2000, t. 36, p. 190–192.

15 Šiame straipsnyje bus analizuojamas šio tomo viršelio graviūros, kadangi šis tomas yra geriausiai išlikęs ir aiškiausiai matomos graviūros detalės.

16 SPEAR, Richard E.; SOHM, Philip (ed.). *Painting for Profit: The Economic Lives of Seventeenth-Century Italian Painters*. New Haven and London, 2010, p. 17.

17 FERGUSON, Stephen. *A Binding by Thomas Krüger 1580*, 2014. Internetinė prieiga: <<https://blogs.princeton.edu/notabilia/2014/05/09/a-binding-by-thomas-kruger-1580/>>.

18 Britų muziejaus katalogas. Internetinė prieiga: <http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1352414&partId=1&searchText=melanchthon&page=1>.

Cranacho dirbtuvių meistrai ypač mėgo naudoti M. Lutherio ir P. Melanchthono portretus spaudoje ir knygrišyboje – tai buvo konfesiniai lyderiai, turėję didelę įtaką Reformacijos judėjimui. Cranacho dirbtuvės patenkindavo ne tik savo knygrišybos poreikius, bet ir kitų – čia buvo pardavinėjama meninė produkcija, reikalinga spaudai, tad skirtingi leidėjai, knygrišiai, graviūrų meistrai galėjo naudoti labai panašius ar identiškus vaizdus. Dėl šios priežasties plokštelių ir rulečių naudojimo, anot E. Laucevičiaus, negalima priskirti nei konkrečiam miestui, nei konkrečiam knygrišiui, kadangi jos būdavo parduodamos įvairiuose miestuose gyvenantiems knygrišiams¹⁹. Komplikuota menininkų, graviūros meistrų, knygrišių ir spaustuvininkų santykių schema – kitaip tariant, autorinių teisių raidos tyrimai leistų šiek tiek labiau praskleisti paslapties šydą, kaip veikė meninės produkcijos mainai, kaip buvo gaminamos kopijos ir kiek buvo paisoma užsakovo norų, personalizuojant galutinį produktą.

Nepaisant komplikuoto ir neaiškaus amatininkų veikimo tinklo, galima teigti, kad *Psalterium Davidis*, jeigu ir nebuvo įrištas pačiame Vitenberge, plokštelės, skirtos šio įrišo puošybai, buvo pagamintos šiame mieste. Reformacijos centre Vitenberge XVI a. viduryje veikė trys pagrindiniai žinomi knygrišiai (anglakalbėje literatūroje vartojamas terminas *bookbinder*), atpažįstami pagal knygų viršeliuose paliktus inicialus – atpažinimo ženklus: Nicolaus Mülleris (NM), Thomas Krügeris (TK) ir Severingas Röteris (SR). Visi trys knygrišiai naudojo P. Melanchthono ir M. Lutherio portretus, sukurtus Cranacho dirbtuvėse. Tačiau nėra žinoma, ar jie patys gamino, ar užsakinėjo įrankius knygų puošybai. Ypač turint omenyje, kad ir kiti Vitenbergo tuometiniai knygrišiai naudojo labai panašias plokšteles. Vienas iš žinomų pavyzdžių – Thomo Krügerio įrištas liuteroniškos religinės knygos *Konkordienbuch* vertimas (Leipcigas, 1580 m.²⁰), saugomas Prinstono universiteto bibliotekoje²¹. Jis buvo puoštas itin panašiomis, tačiau ne identiškomis M. Lutherio ir P. Melanchthono atvaizdų kopijomis²². Tai leidžia manyti, kad plokštelės skirtingų knygrišių užsakymu buvo pagamintos vienose dirbtuvėse. Atidesnė *Psalterium Davidis* viršelius puošiančių portretų analizė leido nustatyti ir daugiau skirtumų, atliktų gaminant va-

19 LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai...*, p. 99.

20 FERGUSON, Stephen. *A Binding by Thomas Krüger...*

21 *Concordia pia et unanimes repetita confessio fidei & doctrine electorum, principum, et ordinum imperii, atque eorundem theologorum, qui Augustanam Confessionem amplectuntur, & nomina sua huic libro subscripserunt.* Lipsiae, 1580.

22 Iš pirmo žvilgsnio, tiek jau minėtos knygos *Konkordienbuch* viršeliuose įspausiti M. Lutherio ir P. Melanchthono atvaizdai, tiek saugomi Britų muziejuje, tiek ir saugomi LNMMB yra tapatūs. Tačiau atidesnė vaizdų analizė rodo, jog tai buvo skirtingos tų pačių portretų kopijos, atliktos skirtingų knygrišių ar raižytojų.

rio plokšteles viršeliams. Analizuojant šios knygos graviūras ir lyginant jas su T. Krügerio, pastebima, jog kopijavimo metu skirtingi meistrai pakeisdavo kai kurias detales, tad portretai nebuvo identiški iš dalies dėl technikos įvaldymo. Svarbiausi keitimai buvo atlikti tikslingai – siekiant individualizuoti / suasmeninti raizinį ar pildant užsakovo norus.

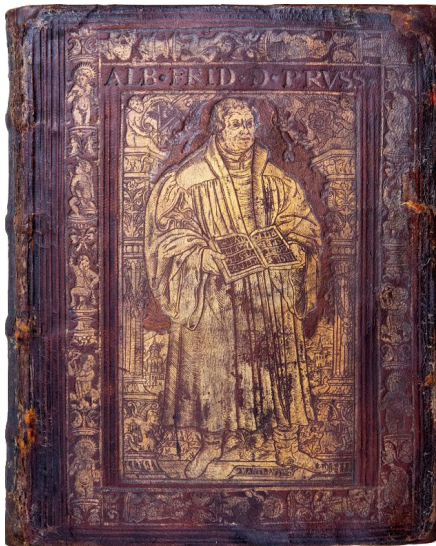
Pagal graviūroje esančią monogramą *NM* pavyko nustatyti Nacionalinėje bibliotekoje ir LMAVB saugomų *Biblia Germanicolatina* tomų knygrišį – tai Vitenberge veikusio Nicolaus Mülerio darbas. Nors E. Laucevičiaus iškelta mintis, jog plokštelės galėjo keliauti per visą Europą, priverčia atsargiau vertinti, kas įrišo šiuos tomus. Abejotina, kad rinkinys buvo įrištas Vitenberge, greičiausiai plokštelės su portretais buvo įsigytos Prūsijos knygrišio, kuris galėjo atlikti užsakymą. Plokštelės pagamintos 1564 m. – tai liudija apatinio kietviršio graviūroje esanti data. Tikėtina, kad knyga buvo įrišta iki Albrechto Friedricho mirties, tad įrišą būtų galima datuoti XVI a. 2 puse.

Nacionalinėje bibliotekoje saugomo *Psalterium Davidis* viršutiniame kietviršyje yra pavaizduotas M. Lutheris, stovintis po puošniu portalu su atversta knyga rankoje. Viršuje yra du cherubinai, vienas laiko Saksonijos herbą, kitas – M. Lutherio rožę. M. Lutherio vardas yra įrašytas ritinyje, esančiame tarp jo pėdų. Šalia dešinės pėdos įrėžta plytelė, kurioje yra įrašyta monograma *NM*.

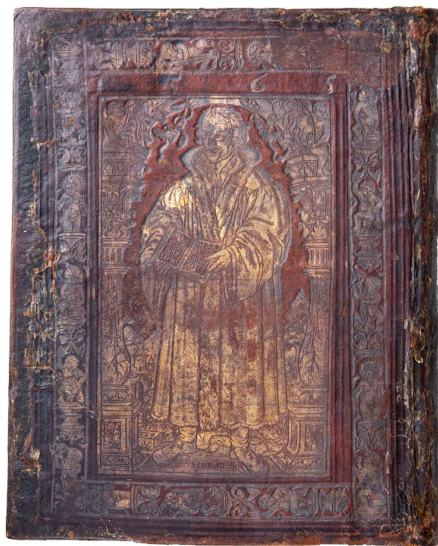
Labai panašiai apatiniame kietviršyje, stovintis po portalu, yra pavaizduotas P. Melanchthonas. Viršuje du cherubinai: vienas laiko Saksonijos herbą, kitas – P. Melanchthono herbą. P. Melanchthono vardas yra įrašytas ritinyje, esančiame tarp jo pėdų, o šalia dešinės pėdos įrėžtoje plytelėje yra įrašyta 1564 m. data, žyminti plokštelės sukūrimo metus. Abu asmenys pavaizduoti Vitenbergo fone.

Bene didžiausias tikslingai padarytas keitimas iliustracijoje yra matomas tekstuose, užrašytuose abiejų asmenų rankose laikomose knygose. Jie T. Krügerio ir N. Müllerio sukurtuose portretuose skiriasi. T. Krügerio, buvusio Saksonijos elektoriaus Augusto dvaro knygrišio, raizinyje M. Lutherio rankose laikomoje knygoje įrėžtas tekstas: *In silentio et spe erit fortitudo vestra | virtus mea infirmitate perficetur*, o N. Müllerio raizinyje esti tekstas: *In silentio et spe erit fo | rtitudo vestra Marti Luthe*. Abiem atvejais knygelėje yra įrašytas M. Lutherio moto „Ramybė ir pasitikėjimas yra jūsų jėga“ (Iz, 30:15). Skiriasi tik šio teksto išdėstymas. T. Krügerio raizinyje antrajame atverstos knygos puslapyje yra dar viena citata: *Sufficit tibi gratia mea, virtus enim mea im infirmitate perficetur*²³.

23 CHRYSOSTOMUS, Johannes. *Opera omnia... integritati primaevae restituta, a mendis repurgata, novoque auctuorio scu tomo sexto*. Pipie, 1687. Internetinė prieiga: <https://books.google.lt/books?id=v49KAAAACAAJ&dq=infirmitate+virtus+mea+perficetur&source=gs_navlinks_s>.

1 PAV. M. Lutherio portretas viršutiniame kietviršyje (Vygaudo Juozaičio nuotr.)

2 PAV. P. Melanchthono portretas apatiniame kietviršyje (Vygaudo Juozaičio nuotr.)

Antrojo laiško korintiečiams eilutėse sakoma: „Bet man jis atsakė: „Gana tau mano malonės, nes mano galybė tampa tobula silpnume“ (2Kor, 12:9).

P. Melanchthono laikomos knygelės tekstas taip pat skiriasi šių dviejų knygių naudotuose raižiniuose. T. Krügerio: *Nullius est felix conatus et utilis unquam* | *Consilium si non detque iuvetque Deus Ora et labora*, o N. Müllerio: *Si Deus pro nobis quis contra nos* | *ora et labora Philipp Melanch.* Abiem atvejais knygelėje yra įrašyta po dvi frazes, kurios dažnai buvo vartojamos paties P. Melanchthono. Antroji, pasikartojanti abiejų meistrų raižiniuose, yra siejama su benediktinų regula, nurodanti melstis ir dirbti, kurią P. Melanchthonas taip pat vartojo kaip savo moto²⁴. Tačiau pirmoji citata skiriasi kardinaliai. T. Krügerio atveju yra vartojama pačiam P. Melanchthonui priskiriama frazė: „Jokios pastangos nebuvė sėkmingos ar susitarimas naudingas, jeigu jis neatėjo iš Dievo.“ N. Mülleris pasirinko Biblijos eilutes, kurios yra laikomos vienu iš P. Melanchthono moto: „Jei Dievas už mus, tai kas gi prieš mus“ (Rom, 8:31).

²⁴ BECKER-CANTARINO, Barbara. *Daphnis, Zeitschrift Für Mittlere Deutsche Literatur und Kultur der Frühen Neuzeit*. Rodopi, 2009, p. 431.

3 PAV. M. Lutherio rankose – knyga su citata iš Izaijo knygos (Vygaudo Juozaičio nuotr.)

4 PAV. P. Melanchthono rankose – knyga su jo moto (Vygaudo Juozaičio nuotr.)

T. Krügerio teksto pasirinkimui įtaką greičiausiai padarė originalus L. Cranacho nutapytas P. Melanchthono portretas, kurio apačioje yra toks pat tekstas. Galima tik spėlioti, kodėl frazės abiejų evangelikų rankose skiriasi. Abiem atvejais N. Müllerio raizinyje tekstas yra trumpesnis. Nors graviūrų detalumas neleidžia abejoti meistro rankos kruopštumu, galimai buvo pasirinktos trumpesnės frazės, idant lengviau sutilptų į mažos knygelės puslapius. Visais atvejais tekstai buvo parenkami atitinkamai pagal M. Lutherio ir P. Melanchthono dažnai vartojamas frazes ar jų moto.

Šie skirtumai sukelia daugiau klausimų nei suteikia atsakymų. Tikimasi, kad straipsnyje pateikti maži atradimai ateityje padės atsakyti į įvairius klausimus, susijusius su knygų leidyba, knygrišyste ir menininkų bei knygrišių santykiais ankstyvųjų Naujųjų laikų visuomenėje.

Išvados

Biblia Germanicolatina savininku apie XVI a. 2 pusę tapo Prūsijos kunigaikštis Albrechtas Friedrichas. Galimai jam rinkinys buvo padovanotas. Vėliau knygos perėjo Friedricho Wilhelmo I nuosavybėn. Nėra žinoma, kaip knygą įsigijo F. Gottholdas, kuris savo biblioteką 1858 m. testamentu paliko Karaliaučiaus universiteto bibliotekai. Po Antrojo pasaulinio karo iš subombar-

duotos Karaliaučiaus universiteto bibliotekos bei apylinkių rankraščiai ir retos knygos buvo surinkti Lietuvos bibliotekininkų ir kraštotyrininkų, atgabenti į Lietuvą ir padalinti tarp bibliotekų. Iš viso šiuo metu yra žinomi 5 išlikę (iš 20) tomai. Sprendžiant iš rinkinio įrašų įvairovės galima daryti prielaidą, kad knygos buvo įgytos ar bent jau įrištos skirtingu metu. Šią prielaidą nulėmė skirtingi įrišai ir nevienodi Prūsijos kunigaikščio provenienciniai ženklai.

Išnagrinėjus rinkinio viršelių puošybą ir palyginus ją su kitais panašiais XVI a. įrišais, galima teigti, kad 1564 m. Vitenberge veikusio knygrišio N. Mülerio užsakymu buvo sukurta plokštelė odinių viršelių puošybai. Jis kartu su kitais dviem aktyviais XVI a. vidurio – 2 pusės Vitenbergo knygrišiais bendradarbiavo su Cranacho dirbtuvėmis ir naudojo tuos pačius portretus savo knygrišyboje. Manoma, kad knyga įrišta XVI a. 2 pusėje, deja, nenustatyta įrišimo vieta, manoma, jog tai galėjo būti vietinio Prūsijos knygrišio darbo rezultatas.

Tyrimo metu nustatyti pagrindiniai skirtumai tarp dviejų Vitenbergo knygrišių N. Mülerio ir T. Krügerio naudotų plokštelių: M. Lutherio ir P. Melanchthono portretai šiek tiek skiriasi anatomiškai, tačiau didžiausias skirtumas matomas šių asmenų rankose laikomų knygelių turinyje. Tikėtina, kad skirtumai atsirado ne dėl skirtingų užsakovo intencijų, o dėl riboto tekstų pasirinkimo – N. Mülerio parinkti tekstai buvo trumpesni ir lengviau sutalpinami knygų puslapiuose.

Šaltiniai ir literatūra

Šaltiniai

1. *Apocrypha: hoc est, libri, qui caeteris Sacrae Scripturae partibus non aequales habentur, et tamen utiliter leguntur = Apocrypha: Das sind Bücher, so der Heiligen Schrift nicht gleich gehalten und doch nuseßlich und gut zu lesen sind* (LNMMB RKRS R.XVI:C.181//76217).
2. *Deuteronomium = Das fuenffte Buch Mose* (LNMMB RKRS R.XVI:C.181//76202).
3. *Exodus = Das ander Buch Mose* (LNMMB RKRS R.XVI:C.181//76202).
4. *Psalterium Davidis = Der Psalter Davids* (LNMMB RKRS R.XVI:C.181//75068).
5. *Libri Salomonis. Liber proverborum, quem Hebraei misle appellant = Die Sprüche Salomo* (LMAVB RSS V1-357).
6. CHRYSOSTOMUS, Johannes. *Opera omnia... integritati primaevae restituta, a mendis repurgata, novoque auctuorio scu tomo sexto*. Pipie, 1687. Internetinė prieiga: <https://books.google.lt/books?id=v49KAAAACAAJ&dq=infirmirate+virtus+mea+perficitur&source=gbs_navlinks_s>.
7. *Concordia pia et unanimitate repetita confessio fidei & doctrinae electorum, principum, et ordinum imperii, atque eorundem theologorum, qui Augustanam Confessionem amplectuntur, & nomina sua huic libro subscripserunt*. Lipsiae, 1580.
8. Britų muziejaus katalogas. Internetinė prieiga: <<http://www.britishmuseum.org/research/col>

lection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1352414&partId=1&searchText=melanchthon&page=1>.

9. Philippo Melanchthono portretas. Prieiga per internetą: <http://lucascranach.org/DE_EKW_NONE-EKW003>.

Literatūra

1. BECKER-CANTARINO, Barbara. *Daphnis, Zeitschrift Für Mittlere Deutsche Literatur und Kultur der Frühen Neuzeit*. Rodopi, 2009.
2. BRAZIŪNIENĖ, Alma. *Inkunabulų paveldas Lietuvoje ir pasaulyje*. Vilnius: Akademinių leidyba, 2017.
3. BROOKEY, Robert; GRAY, Jonathan. „Not merely para“: continuing steps in paratextual research. *Critical studies in media communication*, 2017, vol. 34, no. 2, p. 101–110. DOI: <https://doi.org/10.1080/15295036.2017.1312472>
4. Elektroninė Dresdeno bibliotekos paroda. Internetinė prieiga: <<http://www.loc.gov/exhibits/dres/dres1.html#obj52>>.
5. FERGUSON, Stephen. *A Binding by Thomas Krüger 1580*, 2014. Internetinė prieiga: <<https://blogs.princeton.edu/notabilia/2014/05/09/a-binding-by-thomas-kruger-1580/>>.
6. GENETTE, Gérard; MACLEAN, Marie. Introduction to paratext. *New Literary History*, Spring, 1991, vol. 22, no. 2, p. 261–272.
7. GOTTHOLD, Friedrich August. Beiträge zur Charakteristik des geistigen Lebens in der Provinz Preussen (Schluss). In *Preussische Provinzial – Blätter*, herausgegeben von Dr. A. Hagen, Professor, t. 11, Königsberg, 1857.
8. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos bibliotekos*. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1987.
9. KAUNAS, Domas. Knygos istorijos šaltiniai. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p.19–43. DOI: <https://doi.org/10.15388/kn.v54i0.3590>
10. LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*. Vilnius, 1976.
11. MARCINKEVIČIUS, Juozas. Auf der Suche nach Archivalien und alten Drucken in Ostpreußen nach dem Zweiten Weltkrieg. In *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*. Axel E. Walter (Hg.). Köln: Böhlau, 2004, p. 469–481.
12. MARCINKEVIČIUS, Juozas. Lituanikos paieškos Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte po Antrojo pasaulinio karo. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 184–194.
13. SCHREIBER, Wilhelm Ludwig. *Handbuch der Holz- und Metallschnitte des XV Jahrhunderts*. 8 vol. Leipzig, 1926.
14. SPEAR, Richard E.; SOHM, Philip (eds.). *Painting for Profit: The Economic Lives of Seventeenth-Century Italian Painters*. New Haven and London, 2010.
15. VAITKEVIČIŪTĖ, Viktorija. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus paleotipų rinkinys. *Knygotyra*, 2011, t. 56, p. 135–148.
16. VAITKEVIČIŪTĖ, Viktorija; ZEMKAJUTĖ, Agnė. How Provenance Marks from Lithuanian Incunabula are Contributing to Historical Narrative. In DONDI, Cristina (ed.). *Printing R-Evolution and Society 1450–1500. Fifty Years that Changed Europe*. Venezia, 2020, p. 431–462. DOI: <http://doi.org/10.30687/978-88-6969-332-8/014>